

et de ses amis peut se mêler, à certaines heures, un sentiment d'amertume à l'idée de tant d'heures sacrifiées pour un but qui soudain paraît un peu vain. J'ai voulu rendre témoignage de ce qui est ma conviction profonde : ce but n'était pas vain. Comment serait-il vain de vivre pour la vérité, et de conduire les autres sur cette voie?

Ce à quoi Jean Kambitsis a consacré sa vie était noble. Il a aimé s'y donner. Il l'a fait bien. Et il s'est acquis des amis et des élèves dans divers pays. Nulle part les philologues ne l'oublieront. Nous penserons à lui, souvent, avec douleur, certes, mais avec une vraie reconnaissance pour ce qu'il a été.

Οι φιλόλογοι παντού θα τον θυμούνται
Θα τον σκεπτόμαστε συχνά με πόνο αλλά
και με ευγνωμοσύνη γι' αυτό που υπήρξε.

204

Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΜΠΙΤΣΗΣ
ΩΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Γρηγόρης Σηφάκης

Θα σας μιλήσω για το επιστημονικό έργο του αείμνηστου Γιάννη Καμπίτη. Ωστόσο, η διατύπωση του θέματος που ο Πρόεδρος του Φιλολογικού Τμήματος (και της οργανωτικής επιτροπής του σημερινού μνημοσύνου), κ. Μ. Πασχάλης, μου ανέθεσε να αναπτύξω ήταν “Ο Γιάννης Καμπίτης ως Έλληνας φιλόλογος” (όχι ως κλασικός φιλόλογος) και αυτό με οδήγησε στο να συγκεντρώσω την προσοχή μου σε ορισμένα χαρακτηριστικά του επιστημονικού έργου του, που εξηγούνται καλύτερα αν λάβουμε υπόψη μας πως ο Γιάννης Καμπίτης λειτούργησε και ως ακαδημαϊκός διδάσκαλος, τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, στο πλαίσιο του ελληνικού πανεπιστημίου – πρώτα στα Γιάννενα και κατόπιν στην Κρήτη. Έτσι ελπίζω ότι θα φωτιστεί καλύτερα και ολιγότερα η προσωπικότητά του.

Το επιστημονικό έργο του Γιάννη Καμπίτη παρουσιάζει μιαν αξιοπρόσεκτη ανανομία: ενώ είναι σχετικά περιορισμένο από ποσοτική άποψη – και πώς θα μπορούσε να είναι αλλιώς, αφού ο Γιάννης Καμπίτης, που ήταν και τελειοθήρας, ανάλωσε τα τελευταία δέκα, και πιο παραγωγικά χρόνια της ζωής του στην πανεπιστημιακή διοίκηση – το έργο του, λοιπόν, απλώνεται σ' έναν πολύ ευρύ επιστημονικό ορίζοντα: από τον Όμηρο ως τον Βιργίλιο και τα *Αργοναυτικά* του [Ορφέως] από τον Αισχύλο και τον Ευριπίδη στον

Πλάτωνα και το αττικό δίκαιο· από την αρχαία θρησκεία και μυθολογία στις σχέσεις χριστιανισμού και ελληνισμού. Ταυτόχρονα όμως παρουσιάζει μιαν ισχυρή συνοχή. Οι εργασίες του σχετίζονται ως προς την προβληματική τους με ένα είδος συνεκτικού ιστού, που ανάγεται σαφέστατα στην ιδεολογία και την προσωπικότητα του συγγραφέα (και τη χαρακτηρίζει).

Ο Γιάννης Καμπίτσης ήταν πρώτα απ' όλα μελετητής των θεσμών. Ενδιαφερόταν ζωηρά για την καταγωγή και τις μετεξελίξεις τους σε άγραφο νόμο ή γραπτό δίκαιο, όσο και για την ενσωμάτωσή τους στα έργα της λογοτεχνίας και τις συνέπειες που αυτό είχε στην κοινωνική λειτουργία της τελευταίας. Νομίζω ότι ήταν το ενδιαφέρον του αυτό που τον οδήγησε στη μελέτη των μύθων. Σ' αυτόν τον τεράστιο και δαιδαλώδη χώρο της αρχαιολογικής έρευνας ο Γιάννης Καμπίτσης μας έδωσε τους καλύτερους καρπούς των ερευνητικών του προσπαθειών.

Υποβάλλοντας σε εξονυχιστική σύγκριση τις παραλλαγές των μύθων, και προσέχοντας τις διαφορές και τις αναφάσεις που κατά κανόνα εμφανίζουν οι διηγήσεις ενός μυθικού κύκλου, προσπάθησε σε διάφορες εργασίες του να ανασυνθέσει, αφ' ενός, αυτό που ο ίδιος ονόμαζε "ιστορία του μύθου" και, αφ' ετέρου, να ανακαλύψει στοιχεία και μορφές θρησκευτικής λατρείας που οι μύθοι φαίνονται να προϋποθέτουν — ή να αιτιολογούν. Φυσικά, και για τις δύο αυτές αναζητήσεις τα τεκμήρια είναι τα ίδια — είναι δηλαδή τα έργα της αρχαίας γραμματείας. Στις περισσότερες όμως περιπτώσεις οι μαρτυρίες που μας δίνουν είναι ελλιπείς και δυσσερμήνευτες, είτε γιατί είναι αποσπασματικές, είτε γιατί η επανειλημμένη λογοτεχνική μετάπλαση των μύθων τούς έχει μεταμορφώσει, συμφύρει και μεταβάλλει πολλές φορές ριζικά· τους έχει δώσει, όπως γράφει ο Γιάννης Καμπίτσης, πρωτεύον χαρακτήρα. Έτσι χάνεται ή κρύβεται η σχέση του μύθου με τη λατρεία, μολοντί η τελευταία αποτελεί "μιαν από τις συντηρητικότερες εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής".

Ιδού λοιπόν η μέθοδος του Γιάννη Καμπίτση, όπως την περιγράφει ο ίδιος αναφερόμενος στη μεγάλη μελέτη του για τις Μινυάδες και τις Προϊτίδες, αλλά και όπως συνάγεται από το έργο του αυτό και από άλλες μικρότερες εργασίες: κύριος στόχος του είναι η "ιστορία του μύθου"· αλλά επειδή, όταν ο μύθος γίνεται αντικείμενο λογοτεχνικής εκμεταλλεύσεως, οι σχέσεις του με την λατρεία παύουν να είναι στενές, η αναγωγή σε αρχαιότερα μυθικά σχήματα είναι προϋπόθεση για την έρευνα της λατρείας. Επειδή, ωστόσο, οι αποσπασματικές μαρτυρίες επιδέχονται συνήθως περισσότερες από μία ερμηνεία, μοναδικός τρόπος για να αποφύγει κανείς τον κίνδυνο —ή τον πειρασμό— της "λήψεως του ζητουμένου" είναι η αυστηρή φιλολογική ανάλυση των μαρτυριών, που θα αποβλέπει στην επισήμανση των αρχαιότερων παραλλαγών του μύθου. Ως "σημείο στηριξεως" της έρευνας πρέπει να χρησιμοποιήσει κανείς τις αναφάσεις και ασυμφωνίες μεταξύ των παραλλαγών, προσπαθώντας να διακρίνει τις αιτίες που προκάλεσαν τη δημιουργία ή τη σύμφυση των διαφόρων παραλλαγών. Με τον τρόπο αυτόν μπορεί να ανασυγκροτήσει, ως ένα σημείο, τις αρχαιότερες μορφές τόσο των μύθων, όσο και των θρησκευτικών τελετών που σχετίζονται με αυτούς, και να τις εντάξει σ' ένα κοινό θρησκευτικό σύστημα ή σχήμα στοιχείων λατρείας και μυθολογικών δεδομένων. Με άλλα λόγια, η ιστορία του μύθου ισοδυναμεί με ερμηνεία του μύθου· είναι επίσης, αν όχι ο μόνος, πάντως ο καλύτερος οδηγός για την ανασυγκρότηση και ερμηνεία των πράξεων και τελετών της θρησκευτικής ζωής.

Ας δούμε όμως τώρα πώς, ή καλύτερα με τί αποτέλεσμα, ο Γιάννης Καμπίτσης εφαρμόσε τη μέθοδο αυτή στο βιβλίο του *Μινυάδες και Προϊτίδες* (Ιωάννινα, 1975), γιατί

βέβαια είναι αδύνατο να παρακολουθήσουμε λεπτομερώς τη συλλογιστική του στο πλαίσιο αυτής της σύντομης εισήγησης. Οι τρεις κόρες του Μινύα, βασιλεία του Ορχομενού της Βοιωτίας, και οι τρεις κόρες του Προΐτου, βασιλιά της Τίρυνθας, είχαν παρόμοια τύχη με τις θυγατέρες του Κάδμου της Θήβας: τιμωρήθηκαν σκληρά από τον Διόνυσο, επειδή αρνήθηκαν να τον αναγνωρίσουν ως θεό και να συμμετάσχουν στις τελετές των μαινάδων. Οι μύθοι των Μινυάδων και των Προιτίδων, λοιπόν, φαίνονται να ανήκουν, μαζί με τον θηβαϊκό μύθο της Αγαύης και του Πενθέα, στους λεγόμενους μύθους αντίστασης στην εξάπλωση της λατρείας του Διονύσου. Συγγενεύουν επίσης μεταξύ τους, επειδή συνδέονται με μια εορτή που, τόσο στη Βοιωτία όσο και στην Αργολίδα, είχε το ίδιο όνομα, Αγκριώνια ή Αγκριάνια, και ήταν αφιερωμένη στον Διόνυσο. Αυτή είναι, μπορούμε να πούμε, η γενικά αποδεκτή ερμηνεία των μύθων που αναφέρονται στις Μινυάδες και τις Προιτίδες, και στην εισαγωγή της διονυσιακής θρησκείας στον Ορχομενό και την Αργολίδα αντίστοιχα.

Τα πράγματα όμως είναι πιο πολύπλοκα. Πρώτα πρώτα, ορισμένες πηγές αποδίδουν τη μανία, την μαχλοσύνη (γενετήσια υπερδιέγερση) και μια φοβερή δερματική αρρώστια (κνύος, φαγούρα ή άλφός, λέπρα), που έπληξαν τις θυγατέρες του Τιρύνθιου βασιλιά Προΐτου, όχι στην οργή του Διονύσου αλλά της Ήρας, επειδή οι κοπέλες περιγέλασαν το άτεχνο ξόανο ή το φτωχικό ιερό της.

Κατόπιν, ο Μελάμπους, ο μάντις από την Πύλο, που κινήγησε με μια ομάδα νέων πολεμιστών τις μαινάδες ως τη Σικυώνα και τις εθεράπευσε έναντι των δύο τρίτων του βασιλείου του Προΐτου, που ο βασιλιάς της δέχτηκε να παραχωρήσει στον Μελάμποδα και στον αδελφό του Βιάντα, δεν εβασίλευσε στην Τίρυνθα αλλά στο Άργος. Οι απόγονοί του, οι Μελαμποδίδια, όπως και οι απόγονοι του αδελφού του, οι Βιαντίδια, ήταν βασιλικά γένη του Άργους.

Το Άργος ήταν ο μεγάλος αντίπαλος της Τίρυνθας κατά τους αρχαϊκούς χρόνους και ως το πρώτο τρίτο του πέμπτου αιώνα, οπότε επικράτησε πλήρως του αντιπάλου του, και η Τίρυνθα καταστράφηκε. Ακόμα, ο Μελάμπους μεν συνδέεται με τη διονυσιακή λατρεία, την οποία βοήθησε να εξαπλωθεί στην Πελοπόννησο, περιέργως όμως η λατρεία του Διονύσου ήταν άγνωστη (ή, πάντως, δεν μαρτυρείται) στην ίδια την Τίρυνθα· όπου βρισκόταν το κέντρο της λατρείας της Ήρας, πριν οι Αργείοι κατορθώσουν να το μετατοπίσουν στο Ηραίο, στο βόρειο τμήμα της αργολικής πεδιάδας, πράγμα που επιτάχυνε τελικά την παρακμή της Τίρυνθας.

Μια άλλη μυθική εκδοχή εμφανίζει την ίδια την Ήρα με τη μορφή του Μελάμποδος να αντιστέκεται στην εισβολή των διονυσιακών μαινάδων στο Άργος, αλλά με την επέμβαση άλλων θεών η σύζυγος του Δία αποσύρεται στον Όλυμπο, ενώ ο Μελάμπους προτρέπει πλέον τους Αργείους να ασπασθούν τη νέα θρησκεία. Από την εκδοχή αυτήν απουσιάζουν εντελώς οι Προιτίδες, όπως απουσιάζουν και από έναν ανάλογο μύθο, που αποδίδει σε άλλον βασιλιά του Άργους, τον Περσέα, την οργάνωση της αντίστασης στη διονυσιακή εισβολή. Από την άλλη μεριά, τόσο ο Διόνυσος όσο και ο Μελάμπους απουσιάζουν από μια παραλλαγή του μύθου των Προιτίδων (την παραδίδει ο Βακχυλίδης) που σχετίζεται με την Αρκαδία. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτήν, οι κοπέλες περιπλανήθηκαν στα δάση επί δεκατρείς μήνες, ώσπου ο πατέρας τους τις πρόφτασε στην Αρκαδία. Εκεί έκαμε μεγάλο τάμα στην Άρτεμη για να τις γιατρέψει. Πράγματι, εκείνη κατάφερε να μαλακώσει τον θυμό της Ήρας και οι κόρες Προΐτου, μετά τη θεραπεία τους, ίδρυσαν το ιερό της Άρτεμης στους Λουσούς της Αρκαδίας, και εγκαινίασαν τις γυναικείες θυσίες και τελετές που γίνονταν εκεί.

Είναι φανερό ότι στη δημιουργία αυτού του μυθολογικού πλέγματος έχουν παίξει σημαντικό ρόλο οι ανταγωνισμοί των δύο πόλεων και των δυο θεών (δηλαδή των αντίστοιχων ιερατειών και ιερουργιών) – είναι φανερό επίσης ότι με τη μυθολογία αυτήν επιδιώκεται εξομάλυνση των σχέσεων των βασιλικών γενών της Αργολίδας και η ένταξη του γένους του Προίτου στη δυναστική μυθολογία των Αργείων, των νικητών του πολιτικού ανταγωνισμού, πράγμα που, με τη σειρά του, δεν είναι άσχετο με τη μετατόπιση του κέντρου λατρείας της Ήρας από την Τύρινθα στο Άργος.

Τί σημαίνουν όμως όλα αυτά σε σχέση με την ιστορία των μύθων και των λατρειών της Αργολίδας; Είναι αναμφισβήτητο ότι βρισκόμαστε μπροστά σε συμφυρμό ή συμφυρμούς μυθικών αφηγήσεων, άλλοι από τους οποίους έγιναν σκόπιμα, για να εξυτηρηθούν πολιτικούς σκοπούς, και άλλοι έγιναν από ποιητές, παραδείγματος χάριν, τους ποιητές του *Γυναικών καταλόγου* και της *Μελαμποδίας* (επικών ποιημάτων του πρώιμου πέμπτου αιώνα που αποδίδονταν στον Ησίοδο), τον Βακχυλίδη και άλλους· ή από ιστορικούς, όπως ο Ηρόδοτος, ο Ακουσίλαος ή ο Φερεκύδης, που, όταν δεν ακολουθούσαν κάποια τοπική εκδοχή, ίσως προσπαθούσαν κι αυτοί να άρουν τις αντιφάσεις και να συμβιβάσουν τις παλιότερες αφηγήσεις. Ποιές όμως είναι οι αρχαιότερες παραλλαγές του μύθου των Προιτίδων; Κι αλήθεια, ποιός θεός τους οργίστηκε και τις τιμώρησε τόσο σκληρά; Η Ήρα ή ο Διόνυσος;

Αντίθετα προς τη “διονυσιακή πλειοψηφία”, αν μπορούμε να την πούμε έτσι, των νεότερων μελετητών – αποφεύγω να απαριθμήσω ονόματα, αλλά ανάμεσά τους συγκαταλέγονται, λόγω και της κεντρικής θέσης που κατέχει η μυθολογία της Αργολίδας στην ελληνική μυθολογία, πολλοί από τους μεγαλύτερους ερευνητές της αρχαίας θρησκείας και μυθολογίας – ο Γιάννης Καμπίτσης υποστήριξε (συμφωνώντας εδώ με τον H. Jeanmaire) ότι ο αρχικός τιμωρός των Προιτίδων ήταν η Ήρα. Αυτή φαίνεται πως ήταν η εκδοχή του ησιόδειου *Γυναικών καταλόγου*, αν και όχι της *Μελαμποδίας*, που ίσως υπήρξε η πηγή της διονυσιακής εκδοχής.

Πρόξενος μανίας, εξάλλου, δεν ήταν και η Ήρα; Η λατρεία της, όπως άλλωστε και η λατρεία της Άρτεμης, παρουσιάζει αρκετά μαιναδικά στοιχεία, και δεν είναι σπάνιες οι μαρτυρίες, όπως επισημαίνει ο Γιάννης Καμπίτσης, “που αναφέρονται στη μανία άλλων καταφρονητών της μεγάλης Αργείας θεάς”. Η Ήρα τιμωρεί με μανία την Ιώ, τον Ηρακλή, τον Αθάμαντα, την Ινώ, ακόμη και τον ίδιο τον Διόνυσο (*Μιννάδες*, σ. 67 και σημ. 59).

Ο Μελάμπους, τέλος, όσο κι αν υπήρξε “απόστολος” της διονυσιακής λατρείας, δεν ανήκει στον διονυσιακό κύκλο. Είναι Πελοποννήσιος ήρωας, μάντις και θεραπευτής, που υποδέχτηκε τον Διόνυσο και συνετέλεσε στην εξάπλωση της λατρείας του (Ηρόδ. 2.49) – φέρεται όμως και ως ιδρυτής άλλων λατρειών, και ως φίλατος ών των Απόλλωνι (Ησ. απ. 261· βλ. *Μιννάδες*, σ. 69, σημ. 60). Η στενή του σχέση λοιπόν με τον Διόνυσο, αλλά και η παρουσία του σε μη διονυσιακές, αρχαιότερες κατά τον Γιάννη Καμπίτση, παραλλαγές του μύθου των Προιτίδων, ήταν ένας από τους παράγοντες που διευκόλυναν τη μυθική σύμφυρση.

Ωστόσο μια θεωρία, όπως γράφει κάπου ο ίδιος ο Γιάννης Καμπίτσης, για να είναι πειστική, πρέπει να είναι ολοκληρωμένη. Πρέπει επομένως να λαβαίνει υπόψη της όλα τα δεδομένα του προβλήματος, να εξομαλύνει τις αντιφάσεις τους και να δίνει απάντηση σε όλα, ει δυνατόν, τα ερωτήματα που ανακύπτουν, όταν οι πηγές εξετάζονται υπό το πρίσμα της. Δυστυχώς για την κλασική φιλολογία, το έργο του Γιάννη Καμπίτση, *Μιννάδες και Προιτίδες*, δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Στο πρώτο τομίδιο της μελέτης του, που δημοσιεύτηκε το 1975, δίνονται κάποιες νύξεις για την περαιτέρω πορεία της σκέψης του, αλλά ο

προσεκτικός τρόπος που προχωρούσε στην αναζήτησή του, τεκμηριώνοντας εξαντλητικά το κάθε της στάδιο, δεν θα μας επέτρεπε να κινηθούμε μόνοι μας προς την ίδια κατεύθυνση έρευνας, ούτε και να επιχειρήσουμε κάποια σύνθεση των ως τώρα αποτελεσμάτων της, αν δεν είχαμε ευτυχώς, μερικά αδημοσίευτα κείμενά του, που σηματοδοτούν σαφώς τα επόμενα στάδια της ερευνητικής του πορείας, μολονότι δεν περιέχουν όλα την εξαντλητική τεκμηρίωση, με την οποία ο ευσυνείδητος φιλόλογος συνήθιζε να υποστηρίζει τη συλλογιστική του.

208

Με μεγάλη συγκίνηση διάβασα τα άγνωστα σε μένα κείμενα του Γιάννη Καμπίτση, τα οποία συγκέντρωσε και έθεσε ευγενικά στη διάθεσή μου η κ. Σοφία Καμπίτση. Ανάμεσά τους λοιπόν, υπάρχει το πρώτο κεφάλαιο του δεύτερου τόμου των *Μινυάδων και Προϊτίδων*, με τον τίτλο “*Ήρα και Διόνυσος*”, εν μέρει με τη μορφή τυπογραφικών δοκιμίων, εν μέρει δακτυλόγραφο, αλλά δυστυχώς όχι πλήρες. Υπάρχουν επίσης δύο εγκυκλοπαιδικά άρθρα με τίτλο “*Προίτος και Ακρίσιος*” και “*Προϊτίδες*” αντίστοιχα, που από τη δομή τους φαίνεται ότι προορίζονταν για την *Ελληνική Μυθολογία* της Εκδοτικής Αθηνών, όπου όμως δεν δημοσιεύτηκαν ποτέ· και, το σπουδαιότερο, η εισήγηση που ο Γιάννης Καμπίτσης έκανε στο Πρώτο Διεθνές Συνέδριο Μυθολογίας και ψυχοθεραπείας που έγινε το 1988 στους Δελφούς. Η εισήγηση του Γιάννη Καμπίτση στο συνέδριο εκείνο είχε τον τίτλο: “*Quelques observations sur le mythe des Proitides*”, και περιλαμβάνει σε συνοπτική μορφή τα πορίσματα του πολυετούς προβληματισμού του.

Τα ερωτήματα, λοιπόν, που το πρώτο, το δημοσιευμένο, μέρος της μελέτης του άφηνε αναπάντητα είναι: ποιά μπορεί να ήταν η σχέση του μύθου των Προϊτίδων με τον μύθο των Μινυάδων, του οποίου όλες οι παραλλαγές αποδίδουν την μανία των γυναικών στον Διόνυσο, αν η αρχική τιμωρός των Προϊτίδων ήταν η Ήρα; Πώς και γιατί ο Διόνυσος αντικατέστησε την Ήρα στην αργολική πεδιάδα, και ποιά είναι η σχέση των μύθων με την τελετή των Αγριωνίων του βοιωτικού Ορχομενού που περιγράφει ο Πλούταρχος (για τα Αγριάνα της Αργολίδας δεν γνωρίζουμε τίποτα); ποιός ήταν, τέλος ο χαρακτήρας των ιερουργιών προς τιμήν της Ήρας, που υπόκεινται στους μύθους αυτούς;

Πρώτα πρώτα θα έπρεπε να θυμηθούμε ότι ο Διόνυσος, αν και ξέρομε σήμερα ότι δεν ήταν άγνωστος στους κρητομυκηναϊκούς χρόνους, δεν ανήκε στους μεγάλους θεούς του ομηρικού πανθέου. Η θρησκεία του εξαπλώθηκε και απέκτησε μεγαλύτερο κύρος στα αρχαϊκά χρόνια, προφανώς όχι χωρίς αντίδραση εκ μέρους των ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων και των αριστοκρατικών καθεστώτων των ελληνικών πόλεων. Η αντίδραση όμως αυτή δεν καταγράφηκε με τη μορφή ιστορικών γεγονότων, αλλά μετατοπίστηκε στο επίπεδο του μύθου και αναφερόταν κατά τους κλασικούς και τους μεταγενέστερους χρόνους ως αντίσταση που προβλήθηκε από προϊστορικούς βασιλείς στην εισαγωγή της διονυσιακής θρησκείας στον ελληνικό γεωγραφικό χώρο – με τρομερές συνέπειες για τους ίδιους και τους δικούς τους. Το μυθοποιημένο με αυτό τον τρόπο “ιστορικό” της αντίστασης στον Διόνυσο και, φυσικά, της συντριβής της από το θεό, έγινε μέρος της διονυσιακής μυθολογίας και, αφ’ ενός, λειτούργησε ως σωφρονιστικό μυθολογικό παράδειγμα, ενώ, αφ’ ετέρου, αιτιολογούσε την καταγωγή ορισμένων τελετών και εθίμων της διονυσιακής λατρείας, μερικά από τα οποία η νεότερη θρησκεία τα είχε ενσωματώσει και απορροφήσει από παλιότερες λατρείες που είχε υποκαταστήσει.

Ας προσέξουμε τώρα την ιερουργία των Αγριωνίων, εορτής αρκετά διαδεδομένης μεταξύ των Δωριέων, που εορταζόταν στον Ορχομενό κάθε τρία χρόνια εις ανάμνηση του εγκλήματος και της τιμωρίας των Μινυάδων. Οι Μινυάδες είχαν προτιμήσει τα “μάταια” οικιακά τους έργα, ιδίως τον αργαλειό τους, αντί των ιερών οργίων του θεού, με

αποτέλεσμα να τιμωρηθούν με τρέλα, να οδηγηθούν στην παιδοκτονία, και τελικά να μεταμορφωθούν από τον Ερμή σε νυχτοπούλια, για να λυτρωθούν. Σύμφωνα λοιπόν με τον Πλούταρχο, ακόμη κι ως τα δικά του χρόνια, γινόταν “έν τοῖς Ἀργιωνίοις φυγή καὶ διώξις αὐτῶν [δηλαδή των γυναικῶν που κρατούσαν από τη γενιά του Μινυά] ὑπὸ τοῦ ἱερέως τοῦ Διονύσου ξίφος ἔχοντος. Ἔξεσι δε την καταληφθεῖσαν ἀνελεῖν” κτλ. Οι γυναίκες εκείνες ονομάζονταν Ολείαι, δηλαδή ολέθριες, καταραμένες, ενώ οι άντρες τους Ψολοίς, δηλαδή μαυρισμένοι, μαύροι, επειδή μετείχαν στην τελετή φορώντας πένθιμα ρούχα “ὑπὸ λύπης καὶ πένθους” (Αιτ. ελλ. 38, 299 e-f).

Στην καταδίωξη αυτή έχουν δει μερικοί την επιβίωση της ανθρωποθυσίας στο πλαίσιο της διονυσιακής λατρείας, αλλά ο Γιάννης Καμπίσης αναρωτιέται πώς οι γυναίκες απόγονοι των Μινυάδων, που είχαν διαπράξει τον μυθικό σπαραγμό του παιδιού τους, του Ιππάσου, μετατρέπονται τώρα σε διωκόμενα θύματα αντεκδίκησης. “Η εκδοχή του Πλούταρχου” γράφει ο Γιάννης Καμπίσης, “παρουσιάζει πολύ μεγάλη συγγένεια με το παραδοσιακό σχήμα του διονυσιακού σπαραγμού, για να την πάρουμε τοις μετρητοῖς”. Και παρατηρεί ότι, αν παραβλέψουμε το ότι οι Μινυάδες ήταν παντρεμένες ενώ οι Προιτίδες ήταν παρθένες, στην εφηβική ηλικία, θα αντιληφθούμε μιαν στενή αντιστοιχία ανάμεσα στο γενικό σχήμα του μύθου της Αργολίδας από τη μια μεριά, και στην ιεροουργία και το μύθο της Βοιωτίας από την άλλη. Και στις δύο περιπτώσεις κεντρική θέση κατέχει η καταδίωξη μιας ομάδας γυναικῶν από μια ομάδα αντρῶν. Τον ρόλο του ιερέα του Διονύσου, που στην τελετή του Ορχομενού ηγείται του θιάσου των “μαύρων”, παίζει στον αργεῖο μύθο ο Μελάμπους, που το όνομά του υποβάλλει επίσης την ιδέα του μαύρου, του σκοτεινού.

Αν αφήσουμε κατά μέρος το θεώρημα του διονυσιακού σπαραγμού και αναζητήσουμε ένα άλλο ερμηνευτικό πλαίσιο, που να εξηγεί απλούστερα τα φαινομενικώς ασυμβίβαστα στοιχεία των δύο μυθικών παραδόσεων, θα το βρούμε στις λεγόμενες διαβατήριες τελετές (rites de passage), με τις οποίες συντελούνταν το πέρασμα των νέων, ανδρῶν και γυναικῶν, από την παιδική ή την εφηβική ηλικία στην ενηλικίωση. Οι συλλογικές αυτές τελετές φαίνεται πως κατείχαν σπουδαία θέση στη θρησκευτική ζωή των αρχαϊκῶν κοινωνιῶν· έχουν εντοπισθεί επίσης στη μυθολογία των περισσότερων ευρωπαϊκῶν λαῶν, και έχουν τεκμηριωθεί και μελετηθεί από την κοινωνική ανθρωπολογία σε νεότερους λαούς της Ασίας και της Αφρικής.

Ξεκινώντας από αυτή την υπόθεση εργασίας και συγκρίνοντας τα δεδομένα του με άλλες αρχαίες λατρείες, καθώς και με μυθολογικά και εθνολογικά παράλληλα από άλλους λαούς, ο Γιάννης Καμπίσης, δεν δυσκολεύτηκε να μας δώσει μια συνθετική ερμηνεία, που δεν είναι μόνο εξαιρετικά γοητευτική, αλλά εξίσου πειστική, πρωτότυπη και καινοτόμος. Η εθνολογία έχει προ πολλού τεκμηριώσει ότι οργανικό μέρος της μνητικής διαδικασίας των κοριτσιῶν είναι μια περίοδος απομόνωσης, κατά την οποία διδάσκονταν τραγούδια και χορούς θρησκευτικῶν τελετῶν, και γυναίκες κατ’ εξοχήν εργασίες, ιδίως να κλώθουν, να υφαίνουν. Εξάλλου, οι καταδίωξεις των κοριτσιῶν από αντίστοιχες ομάδες αγοριῶν δεν είναι άγνωστες στην εθνολογία και την ευρωπαϊκή μυθολογία. Σε μερικούς μάλιστα τόπους της κεντρικής Ευρώπης, τέτοιες διηγήσεις που αναφέρουν, παραδείγματος χάριν, νυκτερινές εισβολές από τους νέους άντρες, με τη συνδρομή μάλιστα ανδρικών θεῶν, στα καταφύγια των κοριτσιῶν και καταστροφή των εργόχειρων και των αργαλειῶν τους, αποτελούν μυθολογική ανάμνηση ανταγωνισμού, ή και ανοιχτής σύγκρουσης ακόμα, ανάμεσα στα δύο φύλα.

Εξετάζοντας από αυτήν τη σκοπιά τα δεινά που ἐπλήξαν τις πριγκιποπούλες της Αργολίδας, δεν είναι δύσκολο να εξηγήσουμε, γράφει ο Γιάννης Καμπίσης, πρώτα πρώτα

τη δερματική αρρώστια που κατέτρωγε τα πρόσωπά τους κι έκαμε τα μαλλιά τους να πέσουν. Γιατί εδώ βρίσκομε το μυθολογικό αίτιο για τη μαρτυρημένη πρακτική των μουσικών, να κόβουν και να προσφέρουν τα μαλλιά τους στους χθόνιους θεούς, όπως και να μεταμφιέζονται, ή μάλλον να μεταμορφώνονται σκεπάζοντας τα πρόσωπά τους με κονίαμα. Στην αρχαία Ήλιδα, παραδείγματος χάριν, όπου τα κορίτσια χόρευαν έτσι μασκαρεμένα προς τιμήν της Άρτεμης, απέδιδαν την επινόηση αυτή στην ίδια την Άρτεμη: έχοντας ειδοποιηθεί κάποτε ότι επρόκειτο να υποστούν επίθεση, η ίδια η θεά και οι νύμφες της συνοδείας της, κατά τη διάρκεια μιας νυχτερινής εορτής, πασάλειψαν τα πρόσωπά τους με λευκή άργιλο για να γίνουν έτσι αγνώριστοι. Παρόμοιο έθιμο μαρτυρούν και για τη Σπάρτη τα πηλίνα προσωπεία γυναικών, που βρέθηκαν στο ιερό της Ορθίας Αρτέμιδος και προφανώς είναι ομοιώματα των προσωπείων που τα κορίτσια φορούσαν στις τελετές της θεάς και αργότερα ανέθεταν στο ιερό της. Είναι χαρακτηριστικό, επίσης, ότι ένα εντελώς όμοιο έθιμο μαρτυρείται από τη σύγχρονη βόρεια Αφρική. Εδώ, κατά τη διαδικασία της μύησης τους, οι κοπέλες ξυρίζουν το κεφάλι τους και αλείφουν τα πρόσωπά τους με λευκή άργιλο, πριν αποσυρθούν για μήνες στο βουνό. Ασφαλώς δεν είναι άσχετο ότι και οι κόρες του Προίτου απομακρύνονται για πολλούς μήνες από την πατρική τους κατοικία, και ότι η θεραπεία τους συντελείται πάντοτε μακριά από αυτήν.

Η μανία τώρα που κάνει τις Προιτίδες να διασχίζουν την Πελοπόννησο έχει χαρακτήρα διαφανώς σεξουαλικό. Ο Γιάννης Καμπίσης προσκομίζει ένα ενδιαφέρον χωρίο από την ιπποκρατική πραγματεία *Περί παρθένων*, σύμφωνα με το οποίο η φυσιολογία των γυναικείων γεννητικών οργάνων προκαλεί κατά την εφηβεία κυκλοφοριακές διαταραχές που έχουν ως συνέπεια τη διατάραξη του λογικού. Έχομε δηλαδή εδώ ένα είδος επιστημονικοφανούς ερμηνείας ενός κοινωνικού φαινομένου – της τρέλας που υποτίθεται ότι προκαλούσε η σεξουαλική ωρίμανση των γυναικών –, το οποίο ήταν κατά τα φαινόμενα διαδεδομένο στο επίπεδο της θρησκευτικής ζωής, και ασφαλώς όχι άσχετο με τις διαβατήριες τελετές.

Πρόξενοι της γυναικείας μανίας θεωρούνταν, εκτός από τον Διόνυσο, η Ήρα, η Άρτεμη και η Αφροδίτη. Και οι τρεις αυτές γυναικείες θεότητες, όπως και η Δήμητρα, αναγνωρίζεται από τους θρησκευολόγους ότι διατήρησαν κατά τους ιστορικούς χρόνους κάτι από τον χαρακτήρα, τις ιδιότητες και τις λατρείες της μεγάλης προϊστορικής θεάς της Μεσογείου, της Μητέρας Γης, ανάμεσα στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν γυναικείοι οργιαστικοί χοροί και μνητικές τελετές. Από την άλλη μεριά, ο νεοφερμένος στην αρχαϊκή Ελλάδα θεός Διόνυσος ήταν ο κατ' εξοχήν θεός της εκστατικής θρησκείας, για αυτό δεν δυσκολεύτηκε, κατά τη θριαμβευτική εξάπλωση της λατρείας του, να επικαθίσει σε παλιότερες λατρείες που είχαν μορφολογική συγγένεια με τη δική του, ή ακόμη και να τις απορροφήσει, ιδίως αν οι θεοί του Ολύμπου έδειχναν την τάση να εγκαταλείπουν τις πιο πρωτόγονες μορφές της λατρείας τους, που δεν ταίριαζαν με την πολιτική ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων και τις πιο ήπιες μορφές της επίσημης θρησκείας στα αριστοκρατικά πολιτεύματα.

Ξέρομε, παραδείγματος χάριν, ότι τα Σκιέρια της Αρκαδίας ήταν πιστό αντίγραφο της λατρείας της Αρτέμιδος Ορθίας στη Σπάρτη, αλλά εορταζόταν προς τιμήν του Διονύσου. Στην Ολυμπία, στη θρησκευτική ζωή της οποίας ο Διόνυσος δεν απέκτησε ποτέ σπουδαία θέση, μνημονεύονταν παρ' όλα αυτά στην εορτή της Ήρας κατά την οποία γίνονταν αγώνες δρόμου και χοροί παρθένων είναι μάλιστα πολύ πιθανόν ότι η λατρεία της Ήρας στην Ολυμπία είχε εισαχθεί εκεί από το Άργος. Στη Λέρνα ο Διόνυσος ήταν στενά συνδεδεμένος με τη Δήμητρα, ενώ στην Αθήνα είχε υπό την προστασία του τα Αρρηφόρια, μια

γιότη, ωστόσο, αφιερωμένη στην Αθηνά και την Αφροδίτη.

Στα Αργιόνια, λοιπόν, καταλήγει ο Γιάννης Καμπίτσης, η λατρευτική πρακτική, η οποία αιτιολογείται και στο επιπεδο του μύθου, μαρτυρεί μια παρόμοια διαδοχή θεοτήτων. Ωστόσο, αν ο Διόνυσος έφτασε να οικειοποιηθεί ένα πλέγμα ιερουργιών που η καταγωγή και ο αρχικός χαρακτήρας τους ήταν ξένα, η μετάθεσή τους από την Ήρα σ' εκείνον δεν ήταν αρκετά ριζική ώστε να καταστρέψει τελείως το πρωταρχικό τους υπόστρωμα.

Κυρίες και Κύριοι, δεν ξέρω πόσο κατόρθωσα να σας παρουσιάσω επαρκώς, και με τρόπο αντάξιο προς τη σημασία της, τη μεγάλη μελέτη του Γιάννη Καμπίτση για τις θυγατέρες του Μινύα και του Προίτου. Θεώρησα όμως πιο χρήσιμο να το διακινδυνέψω: να σας παρουσιάσω δηλαδή ένα μείζον έργο του, αν και εν μέρει άγνωστο, ή μάλλον ακριβώς επειδή είναι εν μέρει άγνωστο, παρά να σας απαριθμήσω απλώς τους τίτλους και τα θέματα όλων των εργασιών του.

Επειδή, ωστόσο, μίλησα για το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που ο Γιάννης Καμπίτσης είχε για τους θεσμούς, την ιστορία και τη λειτουργία τους, θέλω έστω και βιαστικά, να αναφέρω εδώ ακόμα δύο τουλάχιστον λαμπρές εργασίες του, που παίρνουν την αφορμή τους από την έννοια και λειτουργία του όρκου ως θρησκευτικού θεσμού. Επειδή η ιερουργία του όρκου αποσκοπεί, όπως λέει, “στη δημιουργία ενός ιδιόμορφου δεσμού ανάμεσα στον ορκιζόμενο και τις υπεράνθρωπες δυνάμεις που επιβλέπουν την τήρηση της υποσχέσεως και τιμωρούν τους επίορκους”, η σημασία του όρκου για τη συλλογική ευθύνη ενός συνόλου πολιτών που δεσμεύονται από αυτόν είναι το κλειδί για να καταλάβουμε, αφ' ενός, μια ιστορική τελετή που παραδίδεται ότι έγινε λίγο πριν από τη μάχη των Πλαταιών και, αφ' ετέρου, το νόημα μιας περιφνημής σκηνής από την ομηρική *Ιλιάδα*.

Η πρώτη από τις εργασίες αυτές έχει τον τίτλο “Κατακαλύπτειν τὰ σφάγια ταῖς ἀσπίσιν” (*Δωδώνη*, 3, 1974, σσ. 71-85) και ερμηνεύει τη χειρονομία των Ελλήνων οπλιτών να σκεπάσουν με τις ασπίδες τους τα ζώα που είχαν θυσιαστεί πριν από τη μάχη των Πλαταιών, καθώς ορκίζονταν να πολεμήσουν μέχρι θανάτου· αν παρέβαιναν τον όρκο τους, “ἄρᾶν ἐποιήσαντο” να βρουν μεγάλες συμφορές τις πόλεις τους. Με τον τρόπο αυτόν, και επειδή δεν ήταν δυνατόν να λάβουν μέρος στην ιερουργία όλοι όσοι μετείχαν στις ελληνικές δυνάμεις, ανέλαβαν εκείνοι που ορκίστηκαν, αγγίζοντας τα ιερά θύματα με τις ασπίδες τους, τη συλλογική ευθύνη για τον όρκο και την κατάρα που έδωσαν ως εκπρόσωποι των πόλεων τους· και τούτο “γιατί η ασπίδα είναι το μοναδικό όπλο που φέρει το έμβλημα της πόλεως του κατόχου της” και “επειδή ακριβώς εξασφαλίζει τη συνοχή της φάλαγγος, γίνεται στην κλασική εποχή το σύμβολο του οπλίτη”.

Στη δεύτερη εργασία (“Priam et le pacte juré”, *Αρχαιογνωσία*, 1, 1980, σσ. 153-164), ο Γιάννης Καμπίτσης, κινούμενος με θαυμαστή άνεση στον κόσμο του Ομήρου, όσο και στον λαβύρινθο της ομηρικής βιβλιογραφίας, ερμήνευσε απλά και πειστικά την *ορκίων σύγχυσιν* στο Δ' της *Ιλιάδας* ως μετάθεση της ευθύνης του Πάρι για τον Τρωικό πόλεμο σε ολόκληρο τον λαό του Πριάμου, “έτσι που η συνέχιση του πολέμου ως την καταστροφή της Τροίας να εμφανίζεται πια ως επακόλουθο συλλογικής παρανομίας”. Αυτό επιτυγχάνεται με την περιγραφή της ένορκης συμφωνίας στη ραψωδία Γ, πριν από τη μονομαχία του Πάρι με τον Μενέλαο. Η ανάλυση του επεισοδίου αυτού οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ποιητής “αξιοποιεί προσεχτικά τις ιδιοτυπίες της τελετής, προκειμένου να υποβάλει την ιδέα ότι, με τον τρόπο που γίνεται, η επίσημη αυτή εκχειρίδια διαγράφει τα όρια ενός θρησκευτικού πεδίου, που μόνο μέσα σ' αυτό μπορούν πια να κινηθούν οι αντίπαλοι”.

Δεν θα ήθελα να σας κουράσω άλλο, κυρίες και κύριοι, αλλά, έχοντας ζήσει μαζί με τον Γιάννη πολλές απ' τις χαρές και λύπες της ιδρύσεως αυτού εδώ του πανεπιστημίου, θέλω να κλείσω την εισήγησή μου με ένα συσχετισμό του επιστημονικού του έργου με την προσωπικότητά του ως δασκάλου και ως ιδρυτικού στελέχους του πανεπιστημίου Κρήτης – πράγμα που άλλωστε υπαινίχθηκα ότι θα κάμω και στην αρχή της ομιλίας μου.

Αν το ιστορικό ενδιαφέρον του Γιάννη Καμπίτση για τους θεσμούς τον οδήγησε στη συγγραφή μερικών από τις ωραιότερες πραγματείες που βγήκαν από τη γραφίδα Έλληνα κλασικού φιλόλογου τα τελευταία είκοσι χρόνια, ήταν η φιλοσοφική του προσήλωση σ' αυτούς που καθοδηγούσε τη στάση του απέναντι στα μεγάλα προβλήματα που το Πανεπιστήμιο Κρήτης αντιμετώπιζε σχεδόν καθημερινά κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του. Κι επειδή τα χρόνια αυτά συνέπεσαν με την περίοδο αμέσως μετά τη δικτατορία και σηματοδεύτηκαν με την κατ' επανάληψιν αναθεώρηση της πανεπιστημιακής νομοθεσίας, με επιθετικές συνδικαλιστικές διεκδικήσεις και με οξείς κομματικούς ανταγωνισμούς εντός των πανεπιστημίων, ήταν χρόνια που σηματοδεύτηκαν επίσης από μια γενική περιφρόνηση των νόμων και των θεσμών. Μέσα σ' αυτό το κλίμα, λοιπόν, ένας γνήσιος δημοκράτης, που έκανε πάντοτε σαφή διάκριση μεταξύ συμφέροντος και ιδεολογίας, και υπερασπιζόταν τους θεσμούς, γιατί πίστευε ότι χωρίς τον σεβασμό των πολιτών ενός κοινοβουλευτικού καθεστώτος σ' αυτούς δεν εξασφαλίζεται ούτε δίκαιο, ούτε ελευθερία, δεν είναι περίεργο ότι θεωρήθηκε συντηρητικός, σχολαστικός, νομικιστής, για να περιοριστώ σε συγκεκριμένους χαρακτηρισμούς που ακούστηκαν εις βάρος του. Η απάντησή του σ' αυτούς; Η ηπιότητα, η αξιοπρέπεια, η μεγαλοψυχία, το παράδειγμα του συνεπούς δασκάλου που πρόσφερε στους φοιτητές και τους συναδέλφους του. Οι πρώτοι δεν άργησαν να ξαναγυρίσουν στα μαθήματά του, οι δεύτεροι, μαζί και με τους πρώτους, του εμπιστεύθηκαν την κοσμητεία της Φιλοσοφικής Σχολής· κι όταν έξαφνα τον θέρισε ο παράλογος χάρος ένωσαν όλοι μέσα στα φυλλοκάρδια τους το επώδυνο αίσθημα μιας αβάσταχτης ορφάνειας.

Το πέρασμα του Γιάννη Καμπίτση από το ελληνικό πανεπιστήμιο ήταν σύντομο, αλλά τα ίχνη που άφησε στην ελληνική φιλολογία είναι ανεξίτηλα· και δεν θα πάψουν, πιστεύω, να καθοδηγούν τους νέους Έλληνες φιλόλογους, και τους μαθητές του και τους μελετητές του έργου του, σε δρόμους έρευνας παραγωγικής και χρήσιμης για την ελληνική παιδεία.